

23. Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 грудня 1969 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 50. – Ст. 388.

24. Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23 березня 1977 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1977. – № 14. – Ст. 128.

25. Кримінальний кодекс України. Прийнятий Законом України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.

РАШЕВСЬКИЙ С. П.,
ад'юнкт кафедри кримінального права
та кримінології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.85

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСОБІВ КОНТРОЛЮ ЗА НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ЇХ АНАЛОГІВ

У статті розглядається питання генезису міжнародного законодавства у сфері обігу психотропних речовин: визначення їх поняття і видів, установлення спеціальних правил ввезення-вивезення, виробництва, реалізації тощо. Проаналізовано види міжнародно-правових актів та їх основні змістові характеристики, значення у формуванні міжнародного і національного антинаркотичного законодавства.

Ключові слова: міжнародно-правовий акт, наркозлочинність, наркотичні засоби, психотропні речовини, види психотропів, спеціальний режим обігу, здатність викликати залежність, кримінальна відповідальність.

В статье рассматриваются вопросы генезиса международного законодательства в сфере оборота психотропных веществ: определение их понятия и видов, становление специальных правил ввоза-вывоза, производства, реализации и т. п. Проанализированы виды международно-правовых актов и их основные содержательные характеристики, значение в формировании международного и национального антинаркотического законодательства.

Ключевые слова: международно-правовой акт, наркопреступность, наркотические средства, психотропные вещества, виды психотропов, специальный режим оборота, способность вызывать наркотическую зависимость, уголовная ответственность.

The author considers the questions of the Genesis of international legislation in the field of trafficking in psychotropic substances: their concepts and species, the establishment of special rules for the import-export, production, sale, etc. Analyzed the types of international legal instruments and their main content characteristics, importance in shaping international and national anti-drug legislation. We examined the evolution of international drug laws and legal, including criminal law prohibitions on the free circulation of psychotropic substances.

Key words: *international legal act, drug crime, drugs, psychotrope substances, types of psychotropics, special mode of turnover, ability to cause drug addiction, criminal responsibility.*

Вступ. Вітчизняні правові норми, що регламентують питання законного обігу психотропних речовин, ґрунтуються на міжнародних положеннях законодавчих актів із питань регулювання їх обігу. Регламентація порядку обігу психотропних речовин стала логічним продовженням регламентації наркотичних засобів. І тому, щоб вирішити, які правові норми прийняти для регламентації, необхідно визначити, як саме формувалося міжнародне законодавство в цій сфері.

Обрана тема дослідження виконується в межах тематики наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ і відповідає тематиці кримінологічних досліджень в Україні, пріоритетним напрямом наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр. (Наказ МВС України від 29.07.2010 р. № 347), Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. та рекомендаціям Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України.

Теоретичні і практичні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин у різні роки досліджувалися багатьма вченими, зокрема такими як Р.О. Авакян, Д.У. Адилов, А.О. Габіані, Є.Г. Гасанов, В.О. Глушков, С.П. Дідківська, М.Г. Ікрамова, К.А. Карпович, О.О. Ковалкін, К.Ш. Курманов, В.Б. Малінін, А.А. Майоров, Є.Г. Мартинчик, Д.Є. Метревелі, Н.А. Мірошниченко, А.А. Музика, І.О. Никифорчин, М.Л. Прохорова, С.А. Роганов, В.М. Смітєнко, Ю.М. Ткачевський, В.А. Тимошенко, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа й ін.

У дослідженні використано загальнотеоретичні положення кримінально-правової і кримінологічної науки, що розроблялися такими науковцями, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, І.М. Даньшин, Ф.Г. Бурчак, Б.С. Волков, В.О. Глушков, В.В. Голина, В.К. Гришук, В.О. Навроцький, О.М. Джужа, М.Д. Дурманов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, П.С. Матишевський, О.В. Негодченко, Б.С. Нікіфоров, В.Г. Павлов, А.О. Пінаєв, О.І. Рарог, А.В. Савченко, О.Б. Сахаров, С.А. Тарарухін, А.П. Тузов, В.Я. Тацій, В.Л. Чубарєв, В.П. Філонов, П.Л. Фріс, В.І. Шакур, С.С. Яценко й ін.

Праці перелічених вище вчених стали теоретичним підґрунтям проведеного дослідження і висвітлюють проблеми, що існують у цій сфері кримінально-правової науки. Однак питанням розгляду розвитку міжнародного законодавства та появи в ньому правових заборон для вільного обігу психотропних речовин, що прирівняні до наркотичних засобів, увага не приділялася.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз міжнародного законодавства з погляду формування правової регламентації спеціальних правил обігу психотропних речовин і їх аналогів.

Результати дослідження. Історичний розвиток свідчить про наявність різних видів наркоманій із давніх часів суспільного життя. Можна говорити про те, що практично нічого не змінилося в уживанні наркотиків, людина, як і сотні років тому, прагне отримати задоволення, упасти у дурманний сон. Як указує І.М. Симакова, перше знайомство людини з наркотиками відбулося ще десять тисяч років до нашої ери. Європейські країни познайо-

милися з наркотиками приблизно п'ять тисяч років тому. Їх, на думку Гіппократа, до Європи завезли скіфи [1]. До середини XIX ст. поширеність немедичного вживання наркотичних засобів була відносно невеликою та викликана переважно національними й історичними традиціями. Однак ми вважаємо, що мешканці європейських країн набагато раніше стали споживати наркотичні засоби рослинного походження. Така думка зумовлена тим, що Давньоримська імперія, яка була й залишається частиною Європи, охоплювала на момент свого існування не лише сучасну територію Італії, а й території інших сучасних європейських країн. А в ній із давніх часів уживання одурманюючих речовин, особливо для знаті, заможних громадян, уважалося прийнятним. У східних країнах (Китаї, Японії, Індії, Туреччині) та Єгипті вживання наркотиків було нормальним і прийнятним для більшості населення, а для духовних осіб (старійшин, шаманів, жерців) обов'язковим під час проведення обрядів і входження в транс. Із середини XIX ст. наркотики рослинного походження з Індокитаю та південно-східної Азії, як місць їх традиційного вживання, почали переміщуватися до країн Західної Європи й Америки. У XIX–XX ст. немедичне застосування й уживання наркотиків стало серйозною проблемою суспільства для багатьох держав, що вимагало законодавчого обмеження їх поширення. Зважаючи на те, що наркотики виробляються із наркотиковмісних рослин, які культивуються лише на певних територіях, а потім переміщуються до інших, виникло питання обмеження цього виду бізнесу. У цей час постає і проблема міжнародної співпраці багатьох країн в обмеженні поширення наркотиків нелегальними способами.

Першим таким документом можна назвати Шанхайську опіумну комісію, створену у 1909 р. [2]. Її головним призначенням стало встановлення міжнародного контролю за наркотичними засобами в країнах, які до неї приєдналися, та вироблення заходів боротьби щодо їх немедичного вживання на міжнародному рівні. Зібрання вказаної комісії стало офіційним початком міжнародно-правової боротьби з поширенням наркотиків у світі та їх немедичним уживанням. Делегати, які стали учасниками цієї комісії, не приймали міжнародних чи дипломатичних актів, оскільки не мали таких повноважень. Прийняті комісією документи не містили ніяких заборон, але загалом робота, виконана Шанхайською комісією, мала велике значення. По-перше, вона стала початком міжнародно-правової боротьби з незаконним обігом наркотиків у світі. По-друге, це було перше офіційне зібрання представників різних країн із питань боротьби з поширенням наркотиків і наркоманією у світі. По-третє, це був перший крок на шляху до обмеження обігу наркотиків у межах не однієї країни, а кількох, тобто на міжнародному рівні. По-четверте, проблема наркоманії стали актуальною не лише для однієї якоїсь країни, а загрозою для безпеки різних держав, і це було вперше визнано. По-п'яте, представники різних держав зрозуміли, що в межах однієї країни подолати наркоманію неможливо, для цього потрібен комплекс засобів, у т. ч. міжнародно-правового характеру. По-шосте, кожна країна світу, незважаючи на свої традиції та національні звичаї (у ставленні до наркотиків), дійшла висновку, що самотійно подолати такі негативні явища, як наркобізнес і наркоманія, неможливо. По-сьоме, Шанхайська комісія після обговорення питань боротьби з наркобізнесом і наркоманією визначила основні напрями в цій сфері діяльності й ті заходи, які можна вживати на рівні держави, а які потребують міжнародного підходу та вирішення.

Перша Конвенція про наркотики була прийнята в 1912 р. (м. Гаага, Міжнародна конференція з опіуму, 01.12.1911–23.01.1912 рр.). Вона стала першим міжнародно-правовим актом, де були визначені конкретні види наркотиків, обіг і вживання яких було поставлено під міжнародний контроль. Кожна країна, котра стала учасником цієї міжнародної конференції, була згодна прийняти на себе певні зобов'язання. Зміст цих зобов'язань полягав у прийнятті національних законів, якими обмежувався обіг наркотиків, їх вироблення, поширення опіуму-сирцю, перешкоджанні його незаконному ввезенню-вивезенню в країну (ст. 1); запровадженні необхідності отримання дозволів на переміщення наркотиків у межах країни, створенні уповноважених державних структур на видачу дозволів для обігу наркотиків, передбаченні заходів щодо обмеження й подальшої ліквідації неконтрольованого виробництва наркотиків, обмеженні та подальшій забороні торгівлі в межах країни опіуму для

паління, забороні його ввезення та вивезення з країни (ст. ст. 6, 7); установленні обмежень у використанні наркотиків і наркотичних засобів із немедичними цілями, законодавчому закріпленні можливості вільного, але контрольованого використання наркотичних засобів лише в медицині й фармакології (ст. ст. 9, 10, 11, 12, 13); запровадженні чіткого законодавчо врегульованого механізму виробництва наркотичних засобів (морфіну, медичного опіуму, героїну, кокаїну та їх похідних), урегулюванні порядку й правил торгівлі медичними наркотичними засобами й наркотиковмісними препаратами, аналізі чинного антинаркотичного законодавства, у т. ч. кримінально-правових заборон, пов'язаних із незаконним зберіганням та іншими формами обігу наркотиків (ст. 20) [3].

Отже, положення про необхідність правового регулювання наркотиків, зокрема морфіну та його похідних, стало досить важливим кроком в обмеженні вільного обігу наркотиків. Такий крок став першим в обмеженні неконтрольованого виробництва, продажу, зберігання морфіну як найбільш полишеного виду наркотичних засобів і тих, що можуть бути отримані й вироблені на його основі. Указана Конвенція стала правовим актом, де вперше було визначено необхідність міжнародної співпраці різних держав у контролі за обігом наркотиків і форми такої діяльності. Однак у цій Конвенції було визначено досить короткий термін дії, оскільки з початком першої світової війни в 1914 р. діяльність держав із її дотримання стала проблематичною. Не всі її положення були втілені в реальне життя, а окремі положення так і залишилися лише на папері.

За період першої світової війни та післявоєнний період ситуація із незаконним обігом наркотиків і наркоманією у світі загострилася і до 20-х років минулого століття набула загрозливих масштабів. Тому новим кроком в обмеженні обігу наркотиків у світі стало проведення другої Женевської конференції 1925 р. Прийнята на цій конференції Конвенція з опіуму 1925 р. [4, с. 472] стала тим правовим актом, де міжнародна спільнота визначила можливість суто законного вироблення наркотиків для потреб кожної держави (медичних, фармакологічних, наукових). Також нею визначено види наркотичних засобів, що можуть стати основою для такого вироблення, тобто їх сировину. Крім того, положення конвенції могли поширюватися на різні види речовин і засобів, які викликали аналогічні з наркотичними негативні наслідки за їх уживання. Однак висновок щодо виду, розміру, концентрації таких речовин і засобів могли давати лише спеціально уповноважені на проведення таких досліджень органи й установи (ст. 9). Кожна держава, котра приєдналася до Конвенції з опіуму 1925 р., брала на себе низку зобов'язань, яких вона повинна була дотримуватися у сфері обігу наркотиків оплатної та інших груп, зокрема таких: а) прийняття національних законів про контроль за обігом опіуму-сирцю (його виготовлення, поширення, вивезення тощо); б) установлення контролю за діяльністю органів та установ, що надають дозволи, ліцензії, квоти на обіг наркотиків; в) установлення обов'язкового контролю за особами, котрі здійснюють обіг наркотиків (вироблення, виробництво, увезення-вивезення, реалізацію, розподіл, застосування, місця зберігання тощо); г) вимоги до приміщень, де здійснюються будь-які дії з наркотичними засобами (від їх вироблення, екстрагування до отримання готових ліків і їх продажу в аптечній мережі тощо); д) установлення кримінально-правових заборон за порушення положень цієї Конвенції, що становлять підвищену суспільну небезпечність.

На відміну від Конвенції 1912 р., Конвенція 1925 р. мала певні переваги. Зміст цих переваг полягав у тому, що цією конвенцією встановлювалася система контрольних заходів за процесами виробництва та реалізації (торгівлі, збуту) наркотичних засобів, обов'язковість деталізації діяльності такої системи в національному законодавстві. Позитивним було й те, що внутрішньодержавне (національне) законодавство мало ґрунтуватися на запроваджених положеннях антинаркотичного кримінального законодавства. Отже, Конвенція 1925 р. стала більш дієвим засобом у боротьбі із незаконним обігом наркотиків і наркоманією, ніж попередня Конвенція 1912 р.

Наступним міжнародно-правовим актом у системі законодавчих документів, спрямованих на боротьбу з незаконним обігом наркотиків і наркоманією, стала Конвенція про обмеження виробництва та регламентації змісту розподілу наркотичних засобів 1931 р.

(м. Женева) [4, с. 475]. Цією Конвенцією було затверджено перелік наркотиків, що заборонялися для вільного обігу та які, відповідно, повинні були мати спеціальний режим обігу. За цими засобами передбачалося встановлення жорстокого режиму контролю, а саме: за їх виробництвом, виробленням, переробкою, використанням, увезенням-вивезенням. Але найбільш прогресивним, на нашу думку, стало те, що в цій Конвенції було визначено основні поняття, що використовуються під час формулювання її положень. Такий підхід давав змогу хоча б у загальних рисах уніфікувати підходи національних законодавців до регламентації антинаркотичних законів. Крім того, цією Конвенцією було визначено найбільш небезпечні форми незаконного обігу наркотиків, особливо їх збуту, що потребували встановлення кримінально-правових заборон у національному законодавстві. Позитивним кроком на шляху антинаркотичної боротьби стало те, що в ній було передбачено створення спеціального міжнародного органу, який здійснював би функції щодо втілення в життя положень Конвенції, а також їх застосування, спостереження за виконанням і контролю за реалізацією (торгівлею) наркотиковмісних лікарських засобів. Додатком до цієї Конвенції, так само як її положеннями, було передбачено й необхідність установа в національному законодавстві кожної країни, котра до неї приєдналася, і заходів щодо запобігання токсикоманії, яка, практично, за ступенем своєї суспільної небезпечності прирівнювалася до наркоманії. Як і Конвенція 1925 р., Конвенція 1931 р. містить перелік наркотичних засобів, відносно яких устанавлювався спеціальний режим обігу. Отже, уже з 1931 р. було встановлено на міжнародному рівні необхідність профілактики токсикоманії, яка, практично, була прирівняна до наркоманії – хворобливого потягу до вживання наркотиків, звільнення від якого потребує спеціального лікування. А також уперше цією Конвенцією було запроваджено обмеження щодо токсикоманії та речовин, що її викликають і сприяють формуванню хворобливої пристрасі.

Кожна із проаналізованих нами Конвенцій позитивно впливала на проблеми наркобізнесу й наркоманії не лише в межах окремої країни, а й у світі. Однак закріплені в них положення та рекомендації для країн, що приєдналися до цих конвенцій, потребували не лише закріплення на національному рівні у вигляді конкретних антинаркотичних законів, які регламентують законний обіг наркотиків, а й установа певних кримінально-правових заборон і відповідних санкцій за найбільш небезпечні форми незаконного обігу наркотиків. Головним позитивним аспектом цих Конвенцій, на нашу думку, було те, що ними були передбачені й устанавлювалися заходи міжнародно-правового характеру щодо обігу наркотиків і взаємодопомоги та співпраці різних держав у цій сфері. Хоча вживання таких заходів, як виявила практика діяльності правоохоронних органів, було недостатньо.

Для заповнення прогалів в антинаркотичному законодавстві було в 1936 р. прийнято нову Конвенцію, що стосувалася безпосередньо проблем боротьби з нелегальним обігом сильнодіючих речовин [5]. Цією Конвенцією, на відміну від попередніх, було визначено нові напрями боротьби на міжнародному рівні з наркотизмом, зокрема такі: а) розширення кола кримінально-караних діянь, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків і психотропів; б) визнання суспільної небезпечності немедичного вживання психотропів нарівні з наркотиками; в) визначення психотропів предметом злочинів нарівні з наркотиками; г) посилення кримінально-правових заходів впливу щодо суб'єктів незаконного обігу наркотиків і психотропів; д) запровадження кримінальної відповідальності за дії із виготовлення, зберігання, перевезення, збуту, продажу наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. ст. 6, 7, 11, 12 Конвенції 1936 р.); е) взаємодопомога між країнами-учасницями Конвенції в обміні інформацією щодо фактів транзиту, виготовлення, збуту наркотичних засобів і психотропних речовин; є) забезпечення екстрадиції осіб, які беруть участь у наркобізнесі (ст. 9 Конвенції 1936 р.). Отже, у зазначеній Конвенції вперше було визнано необхідність криміналізації діянь, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. При цьому наркозлочини визнавалися злочинами міжнародного характеру, оскільки їх учинення створювало небезпеку не лише для окремої країни, а й для всієї міжнародної спільноти.

До початку Другої світової війни, як і протягом її, нових законодавчих актів із питань незаконного обігу наркотиків і психотропів не приймалося на міжнародному рівні. Лише

після її закінчення й часткового відновлення нормального мирного життя, з появою нових наркотичних засобів і психотропних речовин не лише рослинного, а й синтетичного характеру в 1948 р. на міжнародному рівні було підписано Протокол про поширення міжнародного контролю щодо наркотиковмісних лікарських засобів (у т. ч. і психотропів) [6, с. 105–136]. За час Другої світової війни, незважаючи на повну мобілізацію в більшості країн Європи, утягнутих у війну, тривали активні пошуки нових препаратів впливу на психіку людини. Так, німецькі солдати, офіцери, пілоти отримували в сухих пайках великі дози психотропних і наркотичних засобів. Це давало змогу військкомандуванню протягом кількох днів тримати їх у стані високої боєготовності та вести активні наступальні військові дії щодо захоплення нових територій. Використовувані німецьким командуванням психоактивні речовини проходили апробацію до початку війни й у період її проведення на полонених, які перебували в концентраційних таборах. Унаслідок таких досліджень було вироблено нові синтетичні препарати, які не були наркотичними засобами, були отримані синтетичним шляхом, але аналогічно впливали на психіку людини, як і наркотики, і давали змогу керувати її свідомістю й поведінкою, тримати під контролем у будь-який час і використовувати як бойові машини. Звичайно, поява таких препаратів не була обмежена законодавчими засобами, і в Конвенціях, які приймалися на міжнародному рівні до 1936 р., вони не були передбачені як наркотичні чи психотропні речовини, що мають обмежений обіг.

Отже, Протокол 1948 р., який став додатком до Конвенції 1936 р., містив нові психоактивні препарати (наркотики та психотропи), отримані під час війни й активно використовувані німецькою армією та урядом. У цьому Протоколі було передбачено взаємодопомогу країн-учасниць в обміні інформацією про появу нових психотропів, що викликають звикання й мають аналогічний із наркотиками вплив на психіку людини (викликають стан одурманення, ейфорію і з часом фізіологічну залежність). І цим Протоколом було визнано психотропні речовини такими самими небезпечними, як і наркотичні засоби, що потребували встановлення спеціального режиму обігу.

Після цього ООН, як міжнародна організація, створена з метою спільного розв'язання проблем як міжнародного, так і світового масштабу, перебрала на себе функції прийняття міжнародно-правових актів у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, немедичне споживання яких стало набирати загрозливого масштабу для населення різних країн світу. Так, у 1961 р. ООН було прийнято Єдину конвенцію про наркотичні засоби (м. Нью-Йорк), до якої Україна, котра на той час перебувала у складі СРСР, приєдналася в 1964 р., де так само, як і в попередніх, була закріплена необхідність установа контролюваного обігу психотропних речовин нарівні з наркотичними засобами [7]. Конвенція про психотропні речовини 1971 р. стала першим самостійним законодавчим актом міжнародно-правового характеру, яким було визначено поняття психотропних речовин і необхідність їх контрольованого обігу. Прийнята вона була на основі Протоколу, яким поширювався контроль на лікарські засоби, що не охоплювалися Єдиною конвенцією про наркотичні засоби 1961 р. (1971 р.). Конвенція 1971 р. передбачала заходи контролю за обігом психотропних речовин, заходи кримінального покарання й методи поводження з їх споживачами. Фактично, ця Конвенція містила положення, схожі з Єдиною конвенцією 1961 р., з тією відмінністю, що наркотичні засоби були замінені на психотропні речовини. У зазначеній Конвенції було враховано й види психотропів. Поділ психотропів на групи галюциногенів, стимуляторів і заспокійливих було здійснено за різними критеріями: а) їх призначенням; б) сферою використання (психіатрія, терапія, неврологія); в) хімічним складом; г) фармакологічною дією; д) терапевтичною корисністю; е) кількістю психоактивної речовини (концентрацією); є) ступенем і видом залежності, що викликає їх уживання. Все це було здійснено, для того щоб установити різні режими обігу для психотропних речовин і форми контролю за їх обігом. У Конвенції було передбачено, що контроль на міжнародному рівні за психотропними речовинами має здійснювати Всесвітня організація охорони здоров'я.

Висновки. Отже, у статті ми розглянули питання еволюції міжнародного антинаркотичного законодавства й установа правових, у т. ч. кримінально-правових, заборон на

вільний обіг психотропних речовин. Надалі прийняті ООН міжнародно-правові акти дали змогу певним чином уніфікувати підходи законодавців різних країн у сфері боротьби з наркобізнесом і наркоманією, визначити єдині для всіх шляхи й підходи в обмеженні незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, а пізніше – і їх аналогів та встановити міжнародний контроль за їх легальним обігом. Конвенції, протоколи й додатки до них стали тими правовими актами, які створювали базу для національного законодавства в питаннях правової регламентації кримінально-правових заборон і боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. Це суттєво полегшувало роботу законодавчих органів країн, які приєдналися до цих Конвенцій, і надавало можливість визначати пріоритетні напрями протидії наркозлочинності.

Список використаних джерел:

1. Симакова И.Н. Проблемы квалификации незаконных действий с психотропными веществами : Теория и практика : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.Н. Симакова. – Екатеринбург : Уральская гос. юрид. академия, 2003. – С. 2 ; Авакян Р.О. Наркомания и методы борьбы с ней / Р.О. Авакян ; спец. ред. Г.М. Воскресенский. – Ереван : Айастан, 1990. – С. 11.
2. Резолюция Шанхайской опиумной комиссии 1909 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fskn.lgb.ru>.
3. Конвенция о наркотиках 1912 г. (м. Гаага) / Протокол о внесении изменений в Соглашения, Конвенции и Протоколы о наркотиках, заключенные в Гааге 23 января 1912 года, в Женеве 11 февраля 1925 года, 19 февраля 1925 года и 13 июля 1931 года, в Бангкоке 27 ноября 1931 года и в Женеве 26 июня 1936 года [Электронный ресурс:]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/1901505>.
4. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. – М. : Народный комиссариат иностранных дел, 1938. – Вып. IX. – С. 472–479.
5. Женевская Международная Конвенция от 26 июня 1936 года по борьбе с нелегальной торговлей сильнодействующими средствами // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. – М. : Народный комиссариат иностранных дел, 1938. – Вып. IX. – С. 450–496 ; Вып. XIII. – № 551. – С. 480–487 ; Авакян Р.О. Наркомания и методы борьбы с ней / Р.О. Авакян ; спец. ред. Г.М. Воскресенский. – Ереван : Айастан, 1990. – С. 65.
6. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М. : Международные отношения, 1970. – Вып. XXIII. – С. 105–136.
7. Международное право в документах : [учебное пособие] / сост. Н.Т. Блатова. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 386–390 ; Алкоголизм. Наркомания. Токсикомания : [рекомендации] / [Н.К. Семернева, З.А. Николаева, Е.С. Лиханова]. – Свердловск, 1988. – С. 3–11.

